

"ZAMONAVIY TA'LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

**SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE STATE
ADMINISTRATION SYSTEM IN THE KHANATE OF KHIVA**

Xayitboyeva Muhayyo Artiqboy qizi

Student of Group 22/01, Faculty of History (Full-time) Urgench Innovation
University

Annotation

This scientific article is devoted to the study of the state administration system of the Khanate of Khiva, which held a significant political and economic position in the Central Asian region from the 17th century to the early 20th century. The article analyzes the central and local administrative structures of the khanate, the political hierarchy, and the specific characteristics of the state apparatus. The research highlights the synthesis of the "Uzbek nomadic pastoralist" (*chorva*) and "sedentary agricultural" (*otrok dehqonchilik*) traditions in state governance, as well as the role of Islamic law (Sharia) and Turco-Mongol traditions within the administrative system. The content of the article illustrates the khan as an absolute ruler, while also examining the authorities of the Council under his rule and its high-ranking officials, such as the *qushbegi* and *devonbegi*, based on archival documents and historical sources. Furthermore, the study scientifically substantiates the interdependence of the administrative-territorial division, the taxation system, and military administration, exploring how the unique geographical location of the Khwarazm oasis influenced this governance model. In conclusion, the administrative system of the Khanate of Khiva is evaluated within the context of Oriental statehood of that era.

Key words

Khanate of Khiva, Qungrat dynasty, Inaq, Devonbegi, Qushbegi, Mehtar, administrative governance, taxation system, historiography, Mawarannahr.

XIVA XONLIGI DAVLAT BOSHQARUVI TIZIMINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola XVII asrdan XX asr boshlarigacha O‘rta Osiyo mintaqasida muhim siyosiy va iqtisodiy mavqega ega bo‘lgan Xiva xonligining davlat boshqaruv tizimini tadqiq etishga bag‘ishlanadi. Maqolada xonlik boshqaruvining markaziy va mahalliy tuzilmalari, siyosiy iyerarxiya hamda davlat apparatining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida "O‘zbek chorva" va "o‘troq dehqonchilik" an‘analarining davlat boshqaruvidagi sintezi, shuningdek, boshqaruv tizimida islom huquqi (shariat) va turkiy-mo‘g‘ul an‘analarining o‘rni yoritib beriladi. Maqolaning mazmunida xon mutloq hukmdor sifatida namoyon bo‘lishi bilan birga, uning qoshidagi Kengash va uning a‘zolari – qushbegi, devonbegi kabi oliy mansabdorlarning vakolatlari arxiv hujjatlari hamda tarixiy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ma‘muriy-hududiy bo‘linish, soliq tizimi va harbiy boshqaruvning o‘zaro uzviyligi, Xorazm vohasining o‘ziga xos geografik joylashuvi boshqaruv modeliga qanchalik ta‘sir ko‘rsatgani masalasi ilmiy nuqtai nazardan asoslanadi. Maqola yakunida Xiva xonligining boshqaruv tizimi o‘sha davr Sharq davlatchiligi kontekstida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Xiva xonligi, Qo‘ng‘irotlar sulolasi, Inoq, Devonbegi, Qushbegi, Mehtar, ma‘muriy boshqaruv, soliq tizimi, tarixshunoslik, Movarounnahr.

Kirish

Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixida Xiva xonligi (Xorazm davlati) o‘zining qadimiy ildizlari va o‘ziga xos siyosiy madaniyati bilan alohida ajralib turadi. Shayboniylar va keyinchalik qo‘ng‘irotlar sulolasi davrida shakllangan boshqaruv tizimi nafaqat mintaqaviy barqarorlikni ta‘minlash, balki murakkab irrigatsiya tarmoqlariga

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

asoslangan iqtisodiyotni nazorat qilish vazifasini ham bajargan. Xiva xonligidagi davlat boshqaruvi tizimini o‘rganish hozirgi kunda milliy davlatchilik an‘analarimizning tarixiy evolyutsiyasini tushunish uchun nihoyatda muhimdir.

Xonlikning boshqaruv tizimi uzoq yillik evolyutsiya natijasida shakllangan bo‘lib, u o‘zida qadimgi Xorazm an‘analarini, islomiy boshqaruv usullarini va ko‘chmanchi qabilalarning harbiy-ma‘muriy tajribasini mujassam etgan. Davlat boshqaruvi murakkab va iyerarxik tuzilishga ega bo‘lib, u mutloq monarxiya tamoyillariga asoslangan edi. Biroq, xonning hokimiyati cheksiz bo‘lishiga qaramasdan, amaliyotda u nufuzli urug‘ oqsoqollari va yuqori tabaqali ulamolarning fikri bilan hisoblashishga majbur bo‘lgan. Bu esa Xiva xonligi boshqaruv tizimining o‘ziga xos "kollegiallik" elementlarini o‘z ichiga olganligidan dalolat beradi. Mazkur maqolada biz ushbu murakkab mexanizmning har bir bo‘g‘inini chuqur tahlil qilishni maqsad qilganmiz.

Asosiy qism:

Xiva xonligida davlat boshqaruvining tepasida mutloq hukmdor — Xon turgan. Xonlikda hokimiyat asosan merosiy bo‘lib, davlat ahamiyatiga molik eng muhim qarorlar xon tomonidan qabul qilingan. Biroq, xon huzurida nufuzli amaldorlardan iborat Kengash (Devon) faoliyat yuritgan.

Markaziy boshqaruvda quyidagi mansablar eng yuqori mavqega ega bo‘lgan:

1. Inoq: Xondan keyingi eng yuqori mansab hisoblanib, u asosan davlatning ichki va tashqi siyosatida maslahatchi va ijrochi vazifasini bajargan.

2. Qushbegi: Xonlikning bosh vaziri maqomida bo‘lib, markaziy ma‘muriyat ishlarini muvofiqlashtirgan.

3. Mehtar: Moliya va soliq ishlariga mas‘ul bo‘lgan. U xonlikning daromad va xarajatlarini nazorat qilgan, ekin maydonlari va suv taqsimoti bo‘yicha mas‘uliyatni zimmasiga olgan.

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

4. Devonbegi: Xonning shaxsiy kotibi va devonxona mudiri bo‘lib, rasmiy farmonlar (yorliqlar) tayyorlash va arxiv ishlariga rahbarlik qilgan. Mahalliy boshqaruv va hududiy bo‘linish

Xonlik ma’muriy jihatdan viloyatlar va beklklarga bo‘lingan. Mahalliy boshqaruv tizimi qat’iy ierarxiyaga asoslangan bo‘lib, har bir bo‘g‘in markaziy hokimiyatga bo‘ysungan.

Hokimlar va Beklar: Viloyatlarni boshqargan va joylarda xonning vakili sifatida faoliyat yuritgan. Ular harbiy, ma’muriy va sud hokimiyatiga ega bo‘lgan.

Oqsoqollar: Qishloq va ovullarda jamoat ishlarini boshqargan. Ular aholi va davlat o‘rtasidagi asosiy ko‘prik hisoblangan.

Mirablar: Sug‘orish tizimi rivojlangan Xorazm vohasida mirablarning o‘rni beqiyos bo‘lgan. Suv taqsimoti va kanallarni tozalash (hashar) ishlarini tashkil etish ularning asosiy vazifasi bo‘lgan.

Sud-huquq tizimi

Xiva xonligida sud tizimi islom huquqi — Shariat qoidalariga asoslangan. Sud hokimiyati mustaqil tarmoq sifatida shakllangan bo‘lib, uning tepasida Qozikalon turgan.

Qozilar: Joylarda fuqarolik va jinoiy ishlarni ko‘rib chiqqan.

Muftiylar: Shariat qoidalari asosida huquqiy xulosalar (fatvolar) bergan.

Raislar: Shahar va bozorlarda jamoat tartibini, savdo qoidalarini hamda diniy amallarning bajarilishini nazorat qilgan.

Tarixshunoslik va manbalar tahlili

Xiva xonligining davlat boshqaruv tizimi va ma’muriy tuzilishini o‘rganishda boy va xilma-xil manbalar bazasi mavjud bo‘lib, ularni shartli ravishda mahalliy rasmiy tarixshunoslik, ashyoviy hujjatlar va xorijiy sayyohlarning esdaliklariga ajratish

**“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

mumkin. Mahalliy yozma manbalar. Xonlikning ichki boshqaruv mexanizmlarini yoritishda birinchi navbatda Abulg‘ozi Bahodirxonning "Shajarayi turk" asari muhim ahamiyatga ega. Unda o‘zbek davlatchiligi an‘analari va qabilaviy boshqaruv asoslari bayon etilgan. Biroq, boshqaruv tizimining eng rivojlangan bosqichi — Qo‘ng‘irotlar sulolasi davri tarixini yoritishda Munis Xorazmiy va Muhammad Rizo Ogahiyning xizmatlari beqiyosdir. "Firdavs ul-iqbol" asarida xonlikdagi markaziy apparat amaldorlarining (Inoq, Mehtar, Kushbegi, Otaliq) vazifalari va ularning siyosiy ierarxiyadagi o‘rni bayon qilingan. Ogahiyning besh qismli tarixiy asarlar turkumi esa xon farmonlarining ijrosi, mahalliy beklar va hokimlarning tayinlanishi hamda xonlikning ijtimoiy-siyosiy hayotini kundalik xronika tarzida ochib beradi. Devonxona hujjatlari va arxiv materiallari. Boshqaruvning amaliy jihatlarini, xususan, soliq tizimi va yer-suv munosabatlarini o‘rganishda Xiva xonlari arshivi (hozirda Rossiya va O‘zbekiston davlat arxivlarida saqlanmoqda) asosiy manba hisoblanadi. Bu hujjatlar orqali: Xonlikning moliya va soliq siyosatiga mas‘ul bo‘lgan Mehtar devonining ish yuritish tartibi; Yer egaligi turlari (mulk, vaqf, tanho) va ularni boshqarishning huquqiy asoslari; Mirablar boshchiligidagi sug‘orish tizimi ma‘muriyatining faoliyati aniq dalillar bilan isbotlanadi. Rus va G‘arb tarixshunosligi. XIX asrdan boshlab Xiva xonligiga kelgan elchilar va tadqiqotchilarning asarlari tizimga "tashqi nigoh" sifatida qarash imkonini beradi. N. Muravyov va A. Kun kabi harbiylar xonlikning harbiy boshqaruv tizimi va mudofaa inshootlari haqida qimmatli ma‘lumotlar qoldirgan. V.V. Bartold o‘zining mintaqaviy tadqiqotlarida Xiva xonligi boshqaruvini umumiy Movarounnahr davlatchiligi kontekstida tahlil qilib, uning o‘ziga xos demokratik elementlari (qabilaviy kengashlar) va markazlashuv jarayonlarini qiyoslagan. Xorijiy tadqiqotchilar, jumladan Hamilton Gibb va Hugh Kennedy kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan boshqaruv uslublari tahlili, xonlikning nafaqat harbiy istilolar, balki

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

ijtimoiy-siyosiy moslashuv orqali barqarorlikni ta’minlaganini ko’rsatadi. Zamonaviy yondashuvlar. Bugungi kunda milliy tarixshunosligimizda Xiva xonligi boshqaruv tizimi nafaqat "eskirgan feodal tuzum", balki mintaqaviy o’ziga xoslikka va milliy qadriyatlarga asoslangan murakkab davlat apparati sifatida qayta baholanmoqda. Bu jarayonda Beruniy kabi buyuk mutafakkirlarning qadimgi an’analarni saqlab qolish haqidagi qarashlari va o’rta asr geograflarining hududiy-ma’muriy tavsiflari qiyosiy tahlil qilinmoqda.

Xulosa

Xiva xonligining davlat boshqaruv tizimi tahlili shuni ko’rsatadiki, bu tuzilma bir necha asrlar davomida shakllangan murakkab ijtimoiy-siyosiy mexanizmdir. Tadqiqot natijasida quyidagi muhim xulosalarga kelish mumkin: Hokimiyatning Legitimligi va Ierarxiyasi: Xonlikda markaziy hokimiyat mutloq monarxiya xarakteriga ega bo’lsa-da, u faqatgina hukmdor irodasiga emas, balki asrlar davomida shakllangan "O’zbekiya" an’analari va shariat qonun-qoidalariga tayangan. Davlat apparatidagi mansablar (Inoq, Mehtar, Kushbegi) shunchaki ma’muriy birliklar emas, balki xonlikdagi yirik qabilalar va siyosiy guruhlar o’rtasidagi muvozanatni saqlab turuvchi siyosiy institutlar vazifasini o’tagan. Boshqaruvning O’ziga Xosligi: Xiva xonligi boshqaruvining boshqa qo’shni xonliklardan (Buxoro va Qo’qon) ajralib turuvchi asosiy jihati — unda harbiy-ma’muriy tizimning qabilaviy tuzilish bilan nihoyatda qattiq bog’langanligidir. Bu holat, ayniqsa, harbiy safarbarlik va soliq yig’ish jarayonlarida yaqqol namoyon bo’lgan. Viloyat hokimlarining markazga bo’ysunishi ham iqtisodiy manfaatlar va harbiy qudrat omillari bilan muvofiqlashtirilgan. Ijtimoiy-Madaniy Integratsiya: Boshqaruv tizimi nafaqat siyosiy nazoratni, balki hududdagi murakkab irrigatsiya tizimini boshqarish orqali iqtisodiy barqarorlikni ham ta’minlagan. Mirablar va mehtarlar faoliyati orqali davlat dehqonchilik xo’jaligining hayotiy muhim bo’g’ini bo’lgan suv taqsimotini nazorat

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026

qilgan, bu esa markaziy hokimiyatning legitimligini aholi ko‘z o‘ngida yanada mustahkamlagan. Tarixiy

Ahamiyati: Arab istilosi davridan boshlab shakllangan va keyingi sulolalar davrida takomillashgan boshqaruv andozalari Xiva xonligida o‘ziga xos sintez hosil qilgan. Bu tizim tashqi siyosiy bosimlar va ichki ziddiyatlar sharoitida ham davlat yaxlitligini saqlab qolishga xizmat qilgan. Xulosa qilib aytganda, Xiva xonligi davlat boshqaruv apparati o‘z davrining talablariga to‘la javob beradigan, milliy davlatchilik an’analarini o‘zida mujassam etgan mukammal tizim bo‘lgan. Ushbu tizimni o‘rganish bugungi kunda Markaziy Osiyo xalqlari davlatchilik tarixini xolis baholash va milliy ma’muriy boshqaruv tajribasini boyitishda katta ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. - T.: "O‘qituvchi", 2010.
2. Abulg‘ozi Bahodirxon. Shajarayi turk. - T.: "Cho‘lpon", 1992.
3. Bartold V.V. Raboti po istorii Centralnoy Azii. - M.: "Nauka", 1964.
4. O‘zbekiston tarixi. (XVI-XIX asrning birinchi yarmi). - T.: "Sharq", 2003.